

УДК 352.07

Н. В. Фоміцька,

к.держ.упр., доц., професор кафедри державного управління ХарPI НАДУ, м. Харків

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ ТА СКЛАДОВИХ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ

Доведено, що однією з основних властивостей соціальних систем є інертність. Сформульовано один із законів функціонування систем з урахуванням даної властивості. Визначено суперечності в розумінні понять «управління» та «зовнішнього середовища» для соціальної системи.

Ключові слова: соціальна система, властивості соціальних систем, інертність, підсистема управління, об'єкт управління, соціетальна система, зовнішнє середовище.

N. V. Fomitska,

Candidate of Sciences in Public Administration (PhD), Associate Professor, Full Professor of Public Administration Department, KRI NAPA, Kharkiv

APPROACHES TO DETERMINING FEATURES AND COMPONENTS OF SOCIAL SYSTEMS

The paper proves that one of the major features of social systems is their inactivity. A law of the systems' functioning has been formulated with account of that feature. Additionally, the paper explores the contradictory conceptualization of 'management' and 'external environment' notions with reference to social systems.

Key words: social system, features of social systems, inactivity, subsystem of management, societal system, external environment.

Дослідження соціальних систем завжди було і залишається провідним у соціальних теоріях і, зокрема, у науці державного управління. Проблеми функціонування соціальних систем тісно пов'язані з її управлінням. Однак підходи науковців щодо визначення складових та властивостей соціальних систем, взаємозв'язок систем управління з соціальними системами значно різняться. На сьогодні відсутній усталений єдиний підхід у розумінні даного питання. Різні підходи до визначення складових соціальних систем, розуміння їх сутності, опис властивостей окреслюють ті чи інші аспекти складного явища. Особливо це стосується суспільства у цілому як соціетальної системи. Переважною більшістю визначення властивостей соціальних систем засновано на дослідженнях соціологів, і значно менше вони виходять з загальної природи систем та теоретичних основ управління. Розуміння загальних закономірностей у будові й функціонуванні систем дозволяє прогнозувати їх дії, передбачати етапи розвитку. Для соціальних систем це є особливо важливим, оскільки значна частина науковців характеризують соціальні системи як мало прогнозовані. Крім того для науки державного управління дослідження соціальних систем є завданням виявлення закономірностей протікання певних процесів, окремих властивостей, які б дали

можливість оптимізувати управління такими системами. Для того, щоб управляти індивідом, групою індивідів, суспільством у цілому потрібно визначати загальні закономірності функціонування соціальних систем, їх особливості, властивості. Існування різних моделей та форм управління приводить до неоднозначного розуміння та суперечностей щодо визначення складових як соціальної системи так і системи управління. Усе це вимагає більш глибокого дослідження природи соціальних систем з точки зору управління ними.

Базою для дослідження проблем функціонування соціальних систем виходячи з основ системного аналізу були праці таких основоположників як В. Афанасьєв, О. Богданов, Л. Берталанфі, І. Блауберг, П. Бурдє, Е. Гіденс, В. Карташов, М. Луман, Р. Мертон, Т. Парсонс, В. Садовський, В. Самнер, Е. Юдін та ін. Дослідженню природи соціальних систем з метою розвитку теорії управління присвячено ряд робіт Ю. Сурміна, які стали основою для подальших наукових розробок автора. Вивчення процесів, що відбуваються у соціетальній системі базувалося на роботах Е. Афоніна, А. Мартинова. Основою для аналізу системи управління стали праці Н. Мельтюхової, Г. Одінцової.

Метою даної статті є встановлення окремих властивостей соціальних систем та вироблення підходів щодо розуміння управління в соціальній системі.

Теорія систем, заснована Людвігом фон Берталанфі, вказує на загальні прояви у поведінці систем, визначає їх основні властивості не в залежності від природи цих систем. Для усіх систем більшість дослідників визначають певну сукупність властивостей, що вказують на системні характеристики явищ та процесів. Так, зокрема, О. Шарапов основними властивостями системи називає:

- сутність та складність;
- зв'язок систем із зовнішнім середовищем;
- цілеспрямованість;
- параметри розвитку та функціонування [1].

Ю. Сурмін найважливішими властивостями системи вважає: структурність, взаємозалежність з середовищем, ієрархічність, множинність описів [2]. Існує також інший перелік основних властивостей, до яких насамперед відносять емерджентність, цілісність, гомеостатичність, умовність кордонів [3, с. 23; 4, с. 561].

Проте для соціальних систем, найважливішим компонентом яких є людина, поряд з названими загальними властивостями, не менш важливими для розуміння природи систем є також інші, пов'язані з тим, що в процесі свого функціонування людина встановлює велику кількість зв'язків – відносин і форм взаємодії. Тобто первинним в такій системі стає те, що будь-яка соціальна система є складною системою. Соціальні системи як складні системи характеризуються «поліструктурністю, поліфункціональністю, поліваріантністю розвитку, тобто вони принципово багатолікі, багатоальтернативні» [5, с. 570]. Такі властивості, як основні для соціальних систем називає Ю. Сурмін. Крім того, він наголошує, що для таких систем властивим є множина станів, слабка детермінованість, самодостатність. Наявність механізмів цілевизначення у складних соціальних системах дозволяє формувати різні цілі та реалізовувати їх шляхом вироблення політики та програм [Там само, с. 570]. Також існують погляди, що таким системам притаманні такі властивості як гнучкість, адаптивність, стійкість, здатність до виживання,

збереження своєї самобутності. Вони до того ж характеризуються саморозвитком, саморегуляцією, самоуправлінням, самоорганізацією [Там само, с. 570].

Відзначаючи таку властивість соціальних систем як самоуправління, мається на увазі, що для людства є притаманним виділення окремої своєрідної функції, яка не властива іншим системам – управління. Це атрибут, який відрізняє ці системи від інших. Виходячи з того, що це атрибут, управління завжди і розглядалось, як ознака, властивість соціальної системи. Проте, виходячи з функціонального підходу, тобто розглядаючи управління як функцію соціальної системи, доцільно виокремити елемент, чи групу елементів системи, які здійснюють управління нею. Таким чином соціальні системи обов'язково утворюють у своєму складі таку підсистему як управління. Виходячи з системного підходу саме функції визначають поділ системи на елементи, а відповідно і на підсистеми, як сукупність елементів, що виконують відносно відокремлені функції у системі. Тобто для соціальних систем систему управління ми будемо розглядати як підсистему. До цього саме такого підходу у визначенні підсистем та складових соціальних систем не існувало.

Розглядаючи управління як підсистему соціальної системи, доцільно вказати, що саме вона найбільшим чином впливає на зв'язки і процеси, що існують у соціальній системі. Будь-яка система, у залежності від стадії свого розвитку, виходячи з загальних підходів, а особливо при переході з одного стану в інший, змушена змінювати зв'язки між елементами. Для соціальної системи ці функції виконує підсистема управління. Виходячи з того, що на будь-яку зміну потрібен час(ця властивість має назву «інертність»), системі управління він потрібен також для реакції на виклики зовнішнього чи внутрішнього середовища. Проте жоден з науковців, які вивчають соціальні системи, не розглядав *інертність* як одну з основних характеристик соціальних систем.

Для механічних систем інертність – властивість, яка полягає в тому, що для зміни стану (зокрема швидкості) системи потрібен час – є однією з основних, без яких не може здійснюватись опис систем. Мірою інертності тіла в механіці є маса. Тоді визначаючи інертність як одну з основних властивостей соціальних систем, постає питання, що може слугувати мірою інертності для таких систем. За аналогією, на думку автора, мірою інертності соціальної системи може виступати «людська маса». Цей термін широко використовується в політології, однак для соціальної системи під ним будемо розуміти кількість індивідів, що входить до соціальної системи, визначаючи тип її ієрархічної будови: індивід – група (колектив) – інститут – суспільство в цілому. Такі типи ієрархічності були визначені Т. Парсонсом [6]. Тип ієрархічної будови також пов'язаний зі складністю зв'язків, які виникають в соціальній системі, що в свою чергу зумовлює більш явний прояв інертності системи. Для аналогії можна привести процес фазового переходу тіла з твердого стану в рідкий, для якого потрібен час і енергія на руйнування зв'язків в кристалі. Значення енергії і часу залежать від маси тіла.

Тепер, виходячи з того, що інертність є однією з основних властивостей соціальних систем, одним з основних законів їх функціонування стане таке: *чим більша людська (соціальна) маса системи, тим більше часу потрібно щоб змінити стан цієї системи*. Прояв цього закону спостерігається постійно в державному управлінні. Зі зміною влади чи її політичних орієнтирів народ очікує на швидкі зміни в організації

діяльності влади і держави. Однак велика маса системи, яка відповідає ієрархічному рівню «інститут» (інститут держави), не дозволяє забезпечити швидких змін функціонування як у самій системі, так і у її управлінській підсистемі. Виходячи з такого розуміння функціонування соціальних систем можна пояснити виникнення значної частини проблем у державному управлінні.

У соціальній системі крім того, що на руйнування зв'язків потрібен час, він потрібен і на їх побудову в новій структурі. Підсистема управління повинна впорядкувати зв'язки в соціальній системі, тобто визначити структуру системи. Таким чином підсистема управління крім іншого забезпечує детермінованість соціальної системи. Дослідники частіше вказують на таку властивість соціальної системи, як більш притаманну їй, як стохастичність, складність передбачення поведінки. Проте, на думку автора, виходячи з таких властивостей соціальних систем як саморегуляція, самоорганізація, що є основними функціями самоменеджменту, для соціальної системи більш притаманною є протилежна властивість – детермінованість – передбачуваність, прогнозованість дій. Міра і спосіб детермінованості системи залежать від її ієрархічного рівня. Зокрема, для такої соціальної системи як держава детермінованість забезпечується нормативно-правовими актами, що здійснює підсистема управління.

Також за Т. Парсонсом, підсистема управління латентно виражена в політичній підсистемі (функція – досягнення цілей), яка включає три інститути: лідерство, органи влади та регламентацію [6]. Кожен з цих інститутів також може розглядатися як самостійна система. Проте Т. Парсонс сутність функції досягнення цілей вбачає у визначенні цілей соціальної системи, а також мобілізації енергії та ресурсів для їх досягнення. При цьому «модель Т. Парсонса занадто абстрактна, щоб пояснити всі процеси, що протікають у політичній сфері» [1, с. 79], а тим більше яким чином відбувається досягнення цілей, яке місце займає управління у цій системі.

Підсистема управління соціальної системи повинна здійснювати регулятивні функції в системі для того, щоб задовольняти певні потреби своїх елементів, забезпечуючи їх виживання. Вона повинна володіти і певними способами розподілу матеріальних ресурсів. Крім того, управлінська підсистема має виробити певний процес соціалізації людей, даючи їм змогу сформувати або суб'єктивні мотивації підпорядкування конкретним нормам, або певну загальну потребу такого підпорядкування, тобто детермінувати систему. Управлінська підсистема повинна забезпечити певну організацію видів діяльності та інституційні засоби, щоб успішно протидіяти порушенням цієї організації, вдаючись до примусу або переконання. До цього усі ці завдання приписувалися соціальній системі у цілому без виділення тієї сукупності елементів, які беруть на себе ці функції, тобто підсистеми управління.

Найбільш поширеним підходом до розуміння функцій системи управління є суб'єктно-об'єктний. Цей підхід полягає в тому, що в системі управління одночасно є два основних елементи – керуючий і керований. Однак більш глибокий аналіз розуміння системи управління дозволяє по-іншому розглядати її. Виходячи з того, які складові має соціальна система можна зробити висновок про те, що будь-яка соціальна система є одночасно і системою управління, в якій нами описана підсистема управління з її функціями, буде вважатися суб'єктом управління, усі інші підсистеми – об'єктом. У такому сенсі стають зрозумілі

властивості самоуправління соціальної системи. Таке розуміння системи управління може підтверджуватися і визначенням Н. Мельтюхової щодо системи управління, що «головною метою системи управління є не особиста діяльність, а організація та забезпечення належного стану об'єкта» [7, с. 520]. Тобто система управління розглядається більшою мірою як суб'єкт, який забезпечує потреби об'єкта, а це веде до розуміння нових моделей управління.

Крім того визначення об'єкта державного управління, яке приводиться у енциклопедії державного управління колективом авторів під керівництвом Г.С. Одінцової, будується також саме на такому розумінні складових соціальної системи: «об'єкт державного управління – підсистема соціальної системи...» [8, с. 418]. Такий же підхід витриманий авторами при класифікації об'єктів державного управління за критерієм сфер вияву (за призначенням), де автори поділяють об'єкти управління на економічні, соціальні духовні і політичні, що повністю відповідає підсистемам соціальної системи за Т. Парсонсом. Однак надалі у цій же статті приводиться посилання на Г. Атаманчука, де визначаються три основні рівні об'єкта державного управління: людина, об'єднання людей і суспільство в цілому. При такому розгляді об'єкта управління виникає принаймні дві основні суперечності. Першу з них було висвітлено і вона полягає в тому, що людина, об'єднання людей і суспільство в цілому є ієрархічними рівнями соціальної системи, самоуправління якою здійснюється її підсистемою.

Друге протиріччя полягає у розумінні сутності об'єкта управління, виходячи з різних моделей управління. Сучасні підходи до розуміння публічного управління розглядають останнє як процес надання управлінських послуг населенню. Тоді об'єктом управління стають саме процеси, що відбуваються в суспільстві, а не населення, яке при такому підході виступає споживачем і замовником послуг.

Таким чином соціальна система характеризується високою здатністю до самоорганізації та адаптивністю, які забезпечуються підсистемою управління. Соціальна система – це суспільство та його складові, що виступають як системні цілісності. Якість організації управління в соціальній системі зумовлена такими факторами, які характеризують і саму систему також: «тип цивілізації, рівень економічного, політичного, соціального та духовно-культурного розвитку, прояв людської активності» [4, с. 570]. Ці фактори проявляються здебільшого для таких соціальних систем, які відповідають ієрархічному рівню «інститут». До того ж, як розглядається в дослідженні, такий інститут як держава формує підсистему управління під впливом як внутрішніх так і зовнішніх факторів. Держава знаходиться в зовнішньому середовищі і за різних умов вибудовує ту чи іншу модель управління.

Проте в розумінні загальних підходів до функціонування соціальних систем і місця управління чи самоуправління в ній виникають протиріччя. Всі дослідники соціальних систем вказують на існування найвищого ієрархічного рівня соціальної системи – соціетальну систему, яка являє собою усе людство. За Т. Парсонсом, соціетальна система утворюється у вигляді злиття чотирьох підсистем: економічної (функція – адаптації), політичної (функція – досягнення цілей), фідуціарної (функція – латентність) і соціетальної спільності (функція – інтеграції). За Л. Берталанфі, будь-яка система має кордони, які умовно відділяють

зовнішнє середовище від внутрішнього. Постає логічне запитання, що виступає зовнішнім середовищем для соціальної системи. Чисто формально таким середовищем можна вважати природні ресурси планети. Однак з врахуванням законів та правил логіки не може бути порушено єдності поділу класу на види. Ядром соціальної системи є людина, яка може належати до різних соціальних систем, зовнішнім середовищем яких є інші соціальні системи. Такий підхід не витримується для соціальної системи.

Для цієї ж системи частково не витримується і утворення підсистеми управління соціальною системою, точніше постає питання чи є міжнародні організації інститутами підсистеми управління соціальної системи, а точніше суб'єктами управління. У певній мірі це так, і це, можна вважати, підтверджується точкою зору на процеси в суспільстві Е. Афоніна та А. Мартинова: «Соціальної особливості соціальних інститутів можна розглядати як систему усталених зв'язків між людьми, що організаційно відтворюються завдяки стандартизованим моделям поведінки» [9, с. 194]. Проте термін «управління людством» має значні моменти змістовної колізії. Подолання такої колізії може виходити лише з розуміння об'єкта управління лише як сукупності соціальних відносин, а не сукупності індивідів. Тоді суб'єкт управління не є достатньо структурованим, якщо розуміти під ним міжнародні організації. А підсистема управління соціальної системи є децентралізованою, мало детермінованою, знаходиться на перших етапах свого розвитку.

Таким чином, однією з основних підсистем соціальної системи, незалежно від критеріїв поділу, є підсистема управління. Виходячи з того, що для людства є притаманним виділення окремої своєрідної функції, яка не властива іншим системам – управління, наголошено, що саме функції визначають будову системи, а не її властивості. На відміну від того, що управління – це атрибут, а значить ознака, властивість соціальної системи, доведено, що управління як функцію соціальної системи виконує група елементів самої системи і соціальні системи обов'язково утворюють у своєму складі таку підсистему як управління.

Соціальна система має таку властивість як інертність, оскільки залежно від стадії свого розвитку, особливо при переході з одного стану в інший, вона змушена змінювати зв'язки між елементами, а на будь-яку зміну потрібен час. Мірою інертності соціальної системи може виступати «людська маса». Під цим терміном для соціальної системи слід розуміти кількість індивідів, що входить до соціальної системи, визначаючи тип її ієрархічної будови: індивід – група (колектив) – інститут – суспільство в цілому. Виходячи з того, що інертність є властивістю соціальних систем, одним з основних законів їх функціонування стане такий: чим більша людська (соціальна) маса системи, тим більше часу потрібно щоб змінити стан цієї системи.

Соціальній системі потрібен час як на руйнування зв'язків, так і на їх побудову. Побудовою нових зв'язків підсистема управління забезпечує детермінованість соціальної системи. Для такої соціальної системи як держава детермінованість забезпечується нормативно-правовими актами.

Визначено основні суперечності в розумінні суб'єкта і об'єкта управління. Зокрема, їх сутність полягає в тому, що людина, об'єднання людей і суспільство в

цілому не є об'єктами управління, а є ієрархічними рівнями соціальної системи, самоуправління якою здійснюється її підсистемою. Тоді об'єктом управління стають саме процеси, що відбуваються в суспільстві, а не населення, яке при такому підході виступає споживачем і замовником управлінських послуг.

Визначено зовнішнє середовище для соціальної системи. Оскільки ядром соціальної системи є людина, яка може належати до різних соціальних систем, зовнішнім середовищем яких є інші соціальні системи, то для соціальної системи (людства) за таким підходом зовнішнє середовище визначати недоцільно. Міжнародні організації віднесено до інститутів підсистеми управління соціальної системи. При цьому об'єктом управління також може бути лише сукупність соціальних відносин, а не індивідів.

Література:

1. *Шарапов О. Д.* Економічна кібернетика : [навч. посіб.] / О. Д. Шарапов, В. Д. Дербенцев, Д. Є. Семьонов. – К. : КНЕУ, 2004. – 231 с.
2. *Сурмин Ю. П.* Теория систем и системный анализ: [учеб. пособие] / Ю. П. Сурмин. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.
3. *Фоміцька Н. В.* Теорія систем для менеджерів : навч. посіб. / Н. В. Фоміцька, В. В. Єганов. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2013. – 248 с.
4. *Сурмин Ю. П.* Система / Ю. П. Сурмин // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія : Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. – С. 561.
5. *Сурмин Ю. П.* Система соціальна // Енциклопедія державного : у 8 т. / наук.ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Національна академія державного управління при Президентові України. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія : Ю.П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. – С. 570.
6. *Парсонс Т.* Система современных обществ / Т. Парсонс ; [пер. с англ. Л. А. Седова, А. Д. Ковалева ; науч. ред. пер. М. С. Ковалева ; Ин-т «Открытое об-во»]. – М. : АспектПресс, 1998. – 270 с.
7. *Мельтюхова Н. М.* Система управління / Н. М. Мельтюхова // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Національна академія державного управління при Президентові України. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князев(співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. – С. 520.
8. Об'єкт державного управління / В. Б. Дзюндзюк, О. Б. Коротич, Н. М. Мельтюхова та ін. // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія : Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. – С. 418.
9. *Афонін Е.* Архетип і соціальне: взаємодія і взаємовпливи [Електронний ресурс] / Е. Афонін, А. Мартинов // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Спец. вип. – С. 193–200. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pubupr_2013_spets.vip._27.pdf.

Надійшла до редколегії 29.09.2015 р.